

פעמים

156

לשון:
דת, פילוסופיה ותרבות

העורך: יאיר עדיאל

מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח

5	הפעם בפעמים	
11	יצחק בצלאל ז"ל ודרכו בעריכת 'פעמים'	מיכאל גלצר
23	לשונות היהודים: חברה ושפה	אורה (רודריג) שורצולד
55	עברית מסורתית בישראל?	יהודית הנשקה
	על דרכי הפעולה של יהודים במרחב הציבורי	סול אזואלוס־אטיאס
	המוסלמי במרוקו: ניתוח דקדוקי, לקסיקלי	ויהודית דרוור
75	ופרגמטי של טקסט משפטי	
	הלוגיקה לעומת הדקדוק: אלפאראבי	משה קהן
101	בפרובנס במאה הארבע עשרה	
	הקבלות בשירת החשק העברית והערבית	עבדאללה טרביה
127	בימי הביניים	ועבד אלרחמן מרעי
	היבטים בחקר ההיסטוריה התרבותית	חגי בן־שמאי
	של יהודי ארצות האסלאם בימי הביניים:	
155	מכון בן־צבי – עבר, הווה ועתיד	
	תעודה	
	יהודי אלכסנדריה במאה החמש עשרה לאור	דותן ארד
167	תעודות חדשות	
	עינויים וביקורת	
185	פאס וירושלים: קורות יהודי מרוקו במבט אחר	אהרן ממן

סיקורות

195 . . . . . מזכרת לעולם שאבד עליו הכלח

דן שפירא

199 . . . . . **תקצירים בערבית**

I . . . . . **תקצירים באנגלית**

יצחק בצלאל ז"ל ודרכו בעריכת 'פעמים'

ד"ר יצחק בצלאל (תרצ"א-תשע"ט), העורך המייסד של כתב-העת 'פעמים', הלך לעולמו בחנוכה תשע"ט (6 בדצמבר 2018), בגיל שמונים ושבע. בתור המזכיר האקדמי של מכון בן-צבי זכיתי לעבוד איתו כחמש עשרה שנים ולהכיר אותו היטב. למדתי ממנו הרבה בתחומים הרבים שבהם הצטיין, ואבקש לשתף את קוראי 'פעמים' במקצת מעלותיו ובעיקר בדרכו בעיצוב הרבעון שייסד.

יצחק בצלאל – לפני ייסוד 'פעמים' ולאחר פרישתו

יצחק בצלאל נולד בשנת 1931 בקראט, אפגניסטן, ועלה לארץ בגיל שלוש עם משפחתו. המשפחה התיישבה בשכונת בית ישראל בירושלים, ויצחק למד בבית ספר 'דורש ציון', תלמוד תורה ידוע בעיר. כנעוריו עברה המשפחה לתל אביב, ושם סיים את לימודי התיכון בגימנסיה 'הרצליה' בשנת 1949. הוא היה פעיל בתנועת הנוער 'מחנות העולים'.

עם קום המדינה התגייס לצה"ל ושירת במלחמת העצמאות. הוא נפצע בקיבוץ מנרה, על גבול לבנון. הקצין שפינה אותו לאחר פציעתו היה יצחק רבין, ובצלאל לא שכח זאת כל ימיו. הוא הצטרף לקיבוץ מנרה ועבד כרפתן מספר שנים. לדברי בתו, הגר רוחין, בהספד לאביה:

בקיבוץ היה רפתן, שלוש משמרות חליבה ביממה. הוא נהג לספר בחיך איך היה רפתן גרוע ביותר וסבל מכל רגע. עזיבת הקיבוץ, אחרי מספר שנים לא רב, היה עניין שלא חדל 'להתנצל' ולהסביר אותו לעצמו ולעולם,

כאילו חלק ממנו לא השלים עם העובדה שכולנו, אפילו הוא, חיים לא רק בעולם האידיאות אלא גם במישור הפרגמטי של צרכים ומאווים אישיים.

הוא נשאר בקיבוץ עד 1954 ואחר כך למד היסטוריה וסוציולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא עבד כמזכיר האישי וראש הלשכה של שר התחבורה משה כרמל, ממייסדי מפלגת 'אחדות העבודה – פועלי ציון', ואחרי כן של השר יצחק בן-אהרן, שהחליף את כרמל, עד 1960.

מאוגוסט 1960 עבד בצלאל כעיתונאי ב'למרחב', ביטאון 'אחדות העבודה', ובו התמחה בענייני עלייה וקליטה, יחסי עדות בארץ, היחסים עם התפוצות וגם תעופה. בהמשך ערך את המוסף הספרותי 'משא' בעיתון 'למרחב' ואחר כך בעיתון 'דבר'. בתפקיד זה הוא פרסם סיפורים, שירים ודברי הגות של סופרים ומשוררים רבים שהיו לרמות בולטות בספרות העברית, כגון דן שביט, מנחם בן, ז'קלין כהנוב, נסים קלדרון ומאיר ויזלטיר.

בשנת 1979 החל בצלאל ללמוד לתואר שני בהיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל אביב וסיים בהצטיינות. הוא גם לימד כאסיסטנט בחוג, ובמקביל עסק במיזם ביבליוגרפי יהודי באוניברסיטת תל אביב: רישום חיבורים של יהודי ספרד והמזרח בלשונות רבות פרט לעברית. כרך אחד ממפעל זה יצא לאור כספר בעריכתו, 'כתבי סופרים יהודים ספרדיים ומזרחיים בלשונות יהודיות וזרות' (תל אביב תשמ"ב). הוא גם שימש יועץ לטלוויזיה החינוכית בתחום עדות ישראל.

בשנת 1979, בעקבות הקמת המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך, הטיל ראש מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח פרופ' שאול שקד על בצלאל להקים כתבי-עת מדעי בנושא יהודי ספרד והמזרח. הוא ייסד את 'פעמים' ועד 1994 ערך שישים חוברות של הרבעון; הוא השקיע מאמצים רבים על מנת להקיף בכתב-העת את כל העדות – מסין והודו עד מרוקו ומהולנד עד אתיופיה – במגוון תחומים: היסטוריה, הגות, ספרות, לשון, מוזיקה, אומנות חזותית ותרבות. למרות הקשיים וחוסר האמון של הממסד האקדמי בראשית הדרך (היו פרופסורים שטענו שלא ישיג מאמרים ליותר משתי חוברות), הצליח בצלאל להקים כתב-עת לתפארת, שנחשב למוכיל בעולם בתחומו.

אחרי פרישתו מעריכת 'פעמים' כתב בצלאל עבודת דוקטור באוניברסיטת תל אביב בהדרכת פרופ' יוסף גורני. נושא העבודה היה 'השתתפות הספרדים בארץ ישראל בציונות ובתחייה הלאומית בשלהי התקופה העות'מאנית', והיא עובדה לספר בשם 'נולדתם ציונים: הספרדים בארץ-ישראל בציונות ובתחיית העברית בתקופה העות'מאנית' (ירושלים תשס"ח). הוא פרסם במרוצת השנים ספרים נוספים, ביניהם: 'בארץ האבות של הטליבאן' (תל אביב וירושלים

תשע"ז), שבו שרטט את תולדות משפחתו באפגניסטן, ו'פגישה עם המזרח: יצחק בן-צבי ויהדות המזרח' (ירושלים תשע"ז), שבו ניסה להסביר את יחס המיוחד של הנשיא השני ליהודי המזרח.

יצחק בצלאל, שהתאלמן מאשתו האהובה חוה בשנת 1988, השאיר אחריו שלושה ילדים: יואב, הגר ועמרי, וחמישה נכדים. בשנים האחרונות התגורר בחדרה ליד בתו.

בצלאל כעורך 'פעמים'

לצלאל היו עקרונות ברורים בעריכת 'פעמים': (1) כתבהעת צריך להיות מדעי ויש לפרסם בו מאמרים מחדשים, המבוססים על מקורות מהימנים בלא פשרות, בלי דברי פובליציסטיקה או חומרים נוסטלגיים; (2) כתבהעת צריך להקיף עדות רבות ככל האפשר, כולל עדות קטנות שהמחקר עליהן הוזנח; (3) יש לכלול בכתבהעת את כל תחומי הידע: היסטוריה, לשונות היהודים, ספרות, הגות, אומנות חזותית ומוזיקה; (4) המאמרים צריכים להיות כתובים בעברית מוקפדת ומדויקת; (5) כתבהעת צריך להיות אסתטי ומאוייר, ועיצובו – מודרני ולא ארכאי.

יצחק לא היה עורך טכני. הוא ראה בעריכת 'פעמים' שליחות והתמסר להתייחסות שוויונית לכל עדות ישראל כאל משימה לאומית במדרגה ראשונה. הוא הסתייג ממדיניות כור ההיתוך אף שראה את עצמו כציוני, הזדהה עם מדינת ישראל, והאמין בצדקתה. במאמר שבו סיכם את שישים חוברות 'פעמים' שעורך כתב על כור ההיתוך:

לי נראה כי כשלון מדיניות כור ההיתוך והמעבר אל תפישה חלופית נבעו לא מגורמים מזדמנים, מדיניות כור ההיתוך כשלה לא בגלל חתירה לאחדות אלא בהתעלמות מהתרבות ומנכסי הרוח שנוצרו בגולה ובזיהוי מניה וביה של הפארטיקולארי, העדתי, עם מה שצמח בערוגה המזרחית. יש לנסח מחדש את מטרת התפישה החלופית לה ולהתאימן לעתיד. המטרה היא גיבוש חברה מלוכדת ותרבות לאומית אחת, בשיתוף בני כל העדות. התפישה האחדותית הנכספת, שטרם הגענו למימושה, רצוי שלא תהיה מנותקת מנכסי הרוח שנוצרו בגולה ושתשאב מכל מורשות התרבות העדתיות את המתאים לה, ללא דירוגי הערכה מראש, המצמיטים כל סיכוי להכרת הזר והשונה. חקר המורשת של העדות השונות הוא איפוא צורך

מתמיד ולא הוראת שעה ואין הוא נוגד כלל תפישה אחדותית של העם אלא
בא לתקן יישום מטעה שלו.¹

ארחיב מעט על כל אחד מעקרונותיו בעריכה.

כתב־עת מדעי

לפני הופעת 'פעמים' יצאו לאור ביטאונים של ארגוני עדות שונים, ובין היתר פורסמו בהם דברי מחקר. אבל בצלאל ראה צורך להפריד בין מאמרים נוסטלגיים וגם בין דברי קטרוג על הפליית בני העדות בחברה הישראלית ובין מחקר מדעי מוקפד על חיי היהודים בגלויות השונות. היה לו חשוב להקים מועצת מערכת שבה נציגים מכל האוניברסיטאות ומכל הדיסציפלינות המיוצגות בכתב־העת. וכך עשה. ברשימת חברי המערכת של 'פעמים' בראשית הדרך נציגים ממכון בן־צבי, מכל האוניברסיטאות וממשרד החינוך.² במהלך השנים נוספו פרופסורים רבים ומכובדים עד שהיה קשה לכנס את המועצה, ונוצרה מערכת מצומצמת, שהתכנסה לעיתים קרובות יותר. אבל גם המערכת המצומצמת הקפידה על פרסום מאמרים שעברו ביקורת מומחים (לקטורה), ושאושרו לפרסום לפי הסטנדרטים המדעיים המקובלים במדעי הרוח. לעיתים היו ליצחק ויכוחים עם ראשי המכון על פרסום מאמר זה או אחר, וכאשר היו חילוקי דעות בין חברי המערכת הוא ראה את עצמו, בתפקידו כעורך, כפוסק האחרון.

בצלאל יזם שני מדורים על ספרים חדשים: מדור ביקורת, ובו מאמרי ביקורת מנומקים על פרסומים בתחומי הרבעון, ומדור סיקורות, שכלל תיאורים תמציתיים של ספרים שהגיעו למערכת 'פעמים'.

היה חשוב מאוד בעיני יצחק לעודד חוקרים צעירים, והוא היה מוכן להשקיע בהדרכתם ועוד יותר בעריכת מאמריהם. רבים מחוקרי יהדות המזרח הידועים היום פרסמו את מחקריהם הראשונים ב'פעמים', בזכות עידודו. הוא השתדל לא פחות להשיג מאמרים מחוקרים בכירים, שלא תמיד נענו בקלות לבקשות כתיבה. הישג כולט היה פרסום מאמרי יסוד על יהודי בוכרה וקווקז מאת פרופ' מיכאל זנד ז"ל (ראו חוברות 13 ו־35).

1 בצלאל, בעקבי פעמים, עמ' 146–147.

2 חברי המערכת היו: פרופ' שאול שקד, ד"ר מיכאל אביטבול, ד"ר יששכר בן־עמי, ד"ר יעקב ברנאי, ד"ר אליעזר בן־שון, פרופ' שלמה דשן, אברהם חיים, יוסף טובי, נסים יושע, אליעזר שמואלי. ראו: פעמים 1 (תשל"ט).

בצלאל ראה חשיבות להקיף בכתב־העת את כל העדות, כולל עדות קטנות שכמעט לא נחקרו. ככל שעדה הייתה קטנה יותר ומוזנחת יותר במחקר כך שמח יותר לפרסם עליה דבר מה. הוא דאג לפרסם מאמרים על עדות כמו יהודי קוקוז, הקרימצ'קים ויהודי קוצ'ין, בצד העדות הגדולות, כמו יהודי תימן, מרוקו, עיראק, איראן ותורכיה.

הוא השתדל לקבץ מאמרים סביב נושאים מרכזיים (מוקדים), והוציא לאור חוברות רבות שהוקדשו לקהילה אחת. לשם כך רתם חוקרים בולטים שהתמחו בכל עדה, והם אף הפנו את תלמידיהם להגיש ל'פעמים' מפירות מחקריהם. חוברות אלו זכו להתעניינות בקרב בני העדה הנחקרת ולימים שימשו בסיס לכרכי סדרת 'קהילות ישראל במזרח התשע־עשרה והעשרים', שיוצאים לאור במכון בן־צבי בעריכת חוקרים מובילים.³

בין העדות שהקדיש להן חוברות אציין את יהודי איטליה (פעמים 4 ו־37), איראן (6), בבל (8), מרוקו (17), מצרים (16), תורכיה (12), תימן (10), ספרדים בארץ־ישראל (21), הקראים (32) ובוכרה (35). לא נפקד כמובן מקומן של קהילות צפון אפריקה, ומאמרים רבים ב'פעמים' עסקו ביהודי מרוקו, אלג'יריה ותוניסיה. הדמיון בין רשימה זאת לכרכי סדרת 'קהילות ישראל' שיצאו לאור במכון בשנים לאחר מכן מעיד גם על רוחב העיסוק של 'פעמים' וגם על מידת היותו בסיס למיזם הקהילות.

תרומה מיוחדת לקידום המחקר היא שלוש החוברות שהקדיש לביתא ישראל. כאשר הגיע גל העולים הראשון מאתיופיה ב'מבצע משה' (1984–1985), כמעט לא היה בנמצא מחקר זמין בעברית על עדה זו. בצלאל הצליח לרתום את מיטב החוקרים לתרום מחקרים מחדשים על מנת ליידע את ציבור החוקרים והמתעניינים בהיבטים שונים של תולדות העדה ומסורותיה. בשנת 1985, ממש סמוך ל'מבצע משה', הופיעה חוברת 22, שיוחדה לעדה, ובהמשך הוקדשו לה חוברות 33 ו־58. ליצחק היה יחס מיוחד לעדה, גם בגלל קשריו עם יונה בוגלה, אחד ממנהיגייה הבולטים.⁴

בצלאל ייחס חשיבות רבה לחיטוב העדות, ובשנת 2007, שנים אחרי פרישתו מעריכת 'פעמים', פרסם בחוברת 111–112 מאמר ארוך בנושא זה.⁵

3 הכרך הראשון בסדרה, 'תימן', יצא לאור בתשס"ב, בעריכת חיים סעדון. עד היום הופיעו חמישה עשר כרכים, והאחרון שבהם לעת עתה, 'מרכז אסיה: בוכרה ואפגניסטן', בעריכת זאב ליון, יצא לאור בתשע"ח.

4 ראו: וייל.

5 ראו: בצלאל, חיטוב.

בעיסוקו בחיטוב העדות ביקש לתקן מעוות שמצא בשיטות החיטוב הקיימות. וכך כתב בסיכום המאמר:

חיטוב העדות, במיוחד של הספרדים והמזרחים, הוא בעיה סמנטית, תוכנית ולאחרונה גם אידאולוגית-פוליטית. בעיה זו נבדקה במאמר על ידי דיון בכתבים העוסקים בחיטוב של עדות אלו, ונמצא כי יש בהם פרדיגמות ותכנים שעבר זמנם, רובם הגדול אינם מסקניים, אין תואם בין הכללותיהם ובין הפירוט שבהם, ובחלק מהם אין תואם בין הכללות לעובדות. נסקרו גם כמה מחקרים ונמצא שחסר בהם פירוט ולא תמיד ברור על מי חלות הכללותיהם, או שהחיטוב בהם לקוי ועשוי להטעות. בחלק מחיבורים אלה יש תפישות עדתניות (אתנוצנטריות), מהותניות ואוריינטליסטיות, והן עניין לדיון נרחב. בחיבורים שנסקרו העמדה הרווחת היא שהשותף בין עדות ישראל רב מהמפריד.⁶

לאחרונה חזר יצחק לעסוק בנושא החיטוב והחל לכתוב עליו ספר. הוא עבד על ספר זה בימיו האחרונים – כה קרוב היה הנושא לליבו שהקדיש לו את כוחותיו האחרונים.

כתב-עת רב תחומי

רוחב הדעת של עורך בא לידי ביטוי בהעמדת כתב-עת רב תחומי. נוסף על מוקדים של עדות מסוימות הקדיש בצלאל חוברות רבות לנושאים מסוימים, וכך העמיק את הממד ההשוואתי בין קהילות שונות והעלה את רמת הדיון התיאורטי. בין המוקדים של חוברות 'פעמים' שערך: לשונות היהודים (פעמים 1 ומאמרים רבים חדשניים במהלך השנים), ספרות עממית (7), הפרהור בבגדאד (8), חינוך (9), מיסטיקה (15), מוזיקה (19), משה מונטיפיורי (20), תהליכי מודרניזציה של יהודי בבל (36), העליות הגדולות מאסיה ואפריקה (39), ציונות באימפריה העות'מאנית (40), המרות דת ואנוסים בעולם האסלאם (42), קבלה בצפון אפריקה (43), שבתאות (44), מנהיגות בעת החדשה (55), שירה עברית בימי הביניים (59) וספרות (13, 26, 30, 52, 53).

מאמץ מיוחד הוקדש לשני נושאים מרכזיים: יהודי ספרד והמזרח בתקופת השואה (27-29) ו-500 שנה לגירוש ספרד (46-51). החוברות על תקופת השואה עסקו כל אחת במעגל אחר של ארצות: 'בכיבוש הנאצי ובהשמדה' (27), 'בשלטון איטליה וצרפת הוישאית' (28) ו'במדינות מוסלמיות' (29). לימים שימשו חוברות אלה תשתית ראשונית להקמת

יחידה לחקר קהילות בצפון אפריקה בתקופת מלחמת העולם השנייה במכון בן-צבי. שש החוברות לציון גירוש ספרד הקיפו נושאי משנה כגון תולדות יהודים ואנוסים בספרד (46-47), תפוצות הספרדים (48, 51), ספרות והגות, אומנות ומוזיקה (49-50).

הקפדה על הלשון העברית

בצלאל הקפיד על לשון המאמרים, שתהיה לא רק תקינה אלא גם נקייה, בהירה ומדויקת. הוא לא יכול היה לשאת משפטים מפותלים, המצויים לרוב בטקסטים מלומדים, וניסה להימנע ככל האפשר מז'רגון מקצועי. היו מחברים שנדהמו מרמת ההתערבות של העורך בלשונם, ואחרים שהודו לו על שיפור לשונם. בתוך כך עלתה השאלה אם לאחר עריכה עמוקה כל כך יוכלו המאמרים להיחשב פרי עטם של מחבריהם, אבל 'פעמים' זכה – לאחר מאמצים – להכרה ככתב-עת מדעי לצורך עלייה בדרגה במוסדות האקדמיים. בצלאל התעקש על כתיב מלא, לדעת מבקריו מלא מדי, כגון הוספת האות אל"ף בכל מקום שמופיעה התנועה a בשמות לועזיים (מארוקו, אפגאניסתאן וכדומה). ריבוי אימות הקריאה נבע מדאגתו שהקוראים יבטאו את המילים בצורה נכונה, ולשם כך הרשה לעצמו לחרוג מכללי הכתיב המקובלים באקדמיה.

כתב-עת אסתטי ומודרני

לצלאל היה חשוב מאוד לשוות לכתב-העת מראה אסתטי ומודרני. הוא הסתייג מעיצוב ארכאי של חמסות וערבסקות, שבעיניו שימרו את הדעות הקדומות הרווחות על יהודי המזרח. אומנם הוא פרסם מאמר על קמעות בצפון אפריקה,⁷ שהיה מחקר מדעי בנושא, אך לא היה מוכן לתת לכתב-העת דימוי ארכאי כמקובל בכתבי-עת עדתיים רבים אחרים.

הוא הקפיד גם על פרסום איורים למאמרים, ולא הסתפק בתצלומי כתבי-יד כמקובל בכתבי-עת במדעי היהדות. הוא השקיע מאמצים רבים במציאת תמונות של אנשים, אתרים, חפצים וגם מפות על מנת להחיות את נושאי המחקר ולהציא לאור מאמרים שמושכים את העין.

מעבר ל'פעמים' – ספריו של יצחק בצלאל

על מנת לעמוד על תחומי התעניינותו של בצלאל מן הראוי לסקור גם את הספרים שכתב לפני שערך את 'פעמים' ואף לאחר מכן:

7 ראו: שנער.

1. בעקבות ראיונות שקיים עם סופרים עבריים כאשר ערך את 'משא', הוציא בצלאל אסופה של עשרים וחמישה ראיונות עם דמויות בולטות בספרות העברית, בשם 'הכל כתוב בספר'.⁸ בין המרואיינים: נסים אלוני, דליה

רביקוביץ, אבות ישורון, חיים גורי, אבא קובנר, בנימין תמוז, אהרן אפלפלד, עמוס עוז ואהרן מגד.

2. מעצרו והוצאתו להורג של יהודים שנחשדו בריגול לטובת ישראל בעיראק, בשנת 1969, גרמו לזעזוע בארץ. בצלאל אסף את עדויותיהם של אלמנת אחד המוצאים להורג ושל אסירים שהצליחו להשתחרר ושיבץ אותן בספר 'לבדם במבצר הקץ', שמספר על הפרק הטרגי האחרון של יהודי עיראק לאחר העליות הגדולות בשנים 1951-1952 ובעיקר על האירועים הקשים שעברו על שרידי יהודי עיראק בשנים 1967-1969.⁹

3. בצלאל עיבד והרחיב את עבודת הדוקטור שלו לספר, וקרא לו 'נולדתם ציונים', על סמך דברים שאמר נחום סוקולוב על היהודים הספרדים: 'אנחנו נעשינו ציונים, אתם נולדתם ציונים'. הספר מנתח את תרומת הספרדים בארץ ישראל למפעל הציוני. בזה ניסה בצלאל לתקן את תמונת ההגמוניה האשכנזית בכל הנוגע לשיבת ציון ובניית מדינה עצמאית ומודרנית בארץ ישראל.¹⁰ כך תיאר בצלאל בפתח הספר את תוכנו:

השתתפות הספרדים בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית בתחיית היהודים לתחומיה, והציונות במרכז, ובהתפתחות החינוך שהיתה שלב מוקדם במודרניזציה של הארץ – היא נושא הספר שלפנינו. מסקנת המחקר להלן היא שבכל התחומים הנידונים, פרט לספרות העברית החדשה, השתתפותם היתה בשיעור ניכר ובכמה תחומים היתה חיונית ביותר. דיון מסוכם בתחומים אלה ללא אזכור השתתפותם, כפי שנעשה לרוב בעבר, הוא אפוא תיאור חסר.¹¹

4. מילדותו התעניין בצלאל בתולדות משפחתו והרגיש קרבה מיוחדת לעדתו, יהודי אפגניסטן. בשנים האחרונות התחקה אחר תולדות משפחת בצלאל, ממקום מוצאה במשדה, דרך פעילותה בכלכלה ובהנהגת הקהילה בהראט ועד עלייתה לארץ. כך הסביר את התעניינותו שהביאה לכתוב הספר 'בארץ האבות של הטליבאן':

- 8 בצלאל, הכול כתוב.
- 9 בצלאל, לבדם.
- 10 בצלאל, נולדתם.
- 11 שם, עמ' ז.

העניין שלי בנידון לא היה אפוא חיפוש 'שורשים', אופנה שפשטה מאוחר יותר, תחילה בארצות-הברית בעקבות ספר וסדרת טלוויזיה בשם זה. גם לא היתה לי נוסטלגיה לארץ הולדתי, כיוון שאיני זוכר כמעט מאומה מן החיים בה ואין ככוונתי לַיפותם, בדומה לחלק מיהודי ארצות האסלאם, בניגוד לתולדותיהם לאמיתן. כמו ברוב הארצות הללו גם באפגאניסטאן, חרף סובלנותה היחסית כלפי היהודים, הם היו מופלים לרעה, פרט לשנות שלטונו של המלך הרפורמטורי אמאן-אללה. לעומת זאת יש לי זיכרונות נעימים מילדותי בירושלים, מבית הורי, ממשפחתי הרחבה ומקהילה שנמנינו עמה. ואף זו, בתור חבר בתנועת הנוער 'המחנות העולים' ובצעירותי כחבר קיבוץ מנרה הייתי חילוני וסוציאליסט בהשקפתי וציידתי ברעיון כור ההיתוך, אך לא חדלתי להתעניין בתולדות משפחתי ועדת מוצאי, ולא הפסקתי להרחיב את ידיעותי עליהם ולא ראיתי ניגוד בין התעניינותי זו לאידיאולוגיה שלי. מעולם גם לא העלמתי את מוצאי בדומה ללא-מעטים באותן שנים שהתכחשו למוצאם או התגדרו בזהות מדומה, כמו יהודים מצפון-אפריקה שאמרו כי הם מדרום צרפת, ויהודים מבוכארה – שהם מדרום רוסיה. ואילו במשפחתי חונכנו להכיר בערך עצמנו כמו שהננו ולא להתכחש למוצאנו. לימים נעשה העניין בעדות ישראל, ביותר בספרדים ובמזרחים, לעיסוקי המקצועי. זו התמחותי האקדמית ועיקר פרסומי בתחום המחקר.¹²

5. דמותו של יצחק בן-צבי הייתה קרובה לליבו של בצלאל עוד מימי צעירותו, כאשר בן-צבי היה נשיא המדינה ואהוב במיוחד. בצלאל הקדיש מאמר ב'פעמים' לכתבו על יהודי המזרח.¹³ ממש לאחרונה העמיק והרחיב את חקר בן-צבי לכרי ספר שלם, 'פגישה עם המזרח', על קשריו של בן-צבי עם יהדות המזרח.¹⁴ בפתחה לספר, תחת הכותרת 'אהבת יצחק', הוא הסביר את קרבתו לבן-צבי: אבי העריך אותו [את בן-צבי] ונהג לומר 'בן-צבי צדיק', אף שדעתו על מפלגות וראשיהן לא היתה חיובית ביותר, ממנו ספגתי את ראשית יחסי החיובי אל בן-צבי. כאשר רכשתי את ספרו 'נדחי ישראל' (תשי"ג), ביקש אבי מיד לקרואו. בעיניו, כמו רבים מיהודי המזרח שהתייחסו אל בן-צבי בהערכה ובכיבה, הוא היה היחיד ממנהיגי היישוב והמדינה שהמתיק להם את קשיי התערוותם בארץ אבותיהם וחיזק בהם את תודעת ערכם, שגם

12 בצלאל, בארץ האבות, עמ' 12-13.

13 בצלאל, כתבי בן-צבי.

14 בצלאל, פגישה.

קרבנם נרצה. הערכתי אליו גברה כאשר כנער בירושלים נודע לי שהוא התגורר בצרף, אף שהיה נשיא הוועד הלאומי.¹⁵

אולי לא מפתיע שמסוף שנות השבעים ואילך מצא יצחק בצלאל את ביתו המקצועי במכון בן-צבי והיה פעיל בכל תחומי העיסוק של יד יצחק בן-צבי.

*

במסגרת פעילותו הציבורית היה בצלאל חבר בין היתר במועצת הספר העברי, במועצה לספרות ואומנות, בוועדת משרד החינוך לכתבי-עת, בוועדה האומנותית של תיאטרון 'ענבל', בוועדה לאסירי ציון ובוועדה האקדמית של מרכז אב"א, לחקר תולדות קהילות אירן, בוכרה ואפגניסטן.

פועלו של בצלאל הוכתר במספר פרסים: 'פעמים' בעריכתו זכה בשנת תשמ"ב בפרס ירושלים על שם נסים גאון. כאשר קיבל מכון בן-צבי את פרס ישראל בשנת תשמ"ה צוין חלקו של 'פעמים' בנימוקי הפרס. בצלאל זכה בפרס בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח בשנת תשס"ח על ספרו 'נולדתם ציונים' וכן בפרס היצירה לסופרים עבריים תשס"ט מטעם משרד ראש הממשלה על עבודתו כעורך ובפרס הכת"ש"ע מטעם מכון הרצל באוניברסיטת חיפה על 'נולדתם ציונים'.

יצחק בצלאל ייסד כתבי-עת שיצא לאור בקביעות, ושקהל קוראיו ציפה למאמרים מחדשים, ערוכים היטב ומעוצבים בצורה יפה ומודרנית. את דרכו בעריכת 'פעמים' המשיכו העורכים שבאו אחריו: ד"ר שלום רצבי, ד"ר דוד מלכיאל וד"ר אבריאל בר-לבב (כולם היום פרופסורים) ולאחרונה ממש ד"ר יאיר עדיאל.¹⁶ כל אחד הוסיף משלו, אך הבסיס נשאר אותו הבסיס שהעמיד בצלאל בראשית הדרך. החברה בישראל חייבת חוב גדול לד"ר יצחק בצלאל ז"ל על מפעל חייו – ייסוד הרבעון 'פעמים' ותרומתו להבנה מאוזנת ושוויונית יותר של פסיפס העדות בישראל.

¹⁵ שם, עמ' 13.

¹⁶ יצוין גם ד"ר רפי שיניאק, שערך את חוברות 43-47, כאשר בצלאל יצא לשנת שבתון.

קיצורים ביבליוגרפיים

- בצלאל, בארץ האבות
בצלאל, בעקבי פעמים
- יצחק בצלאל, בארץ האבות של הטליבאן, תל אביב תשע"ז
—, 'בעקבי "פעמים": הדרך ויעדיה', פעמים 61 (תשנ"ה),
עמ' 144-154
- בצלאל, הכול כתוב
בצלאל, חיטוב
- , הכל כתוב בספר: עם סופרים בישראל כיום, תל אביב תשכ"ט
—, 'החיטוב של עדות ישראל: שיטות החיטוב, השינויים בהן
ומאפייניהן', פעמים 111-112 (תשס"ז), עמ' 5-34
- בצלאל, כתבי בן־צבי
כתבי בן־צבי
- , 'כתבי יצחק בן־צבי על יהדות־המזרח: השלבים, התחומים,
המאפיינים', פעמים 25 (תשמ"ו), עמ' 123-145
- בצלאל, לבדם
בצלאל, נולדתם
- , לבדם במבצר הקץ: כך נעלמה יהדות עיראק, תל אביב 1976
—, נולדתם ציונים: הספרדים בארץ־ישראל בציונות ובתחיית
העברית בתקופה העות'מאנית, ירושלים תשס"ח
- בצלאל, פגישה
פגישה עם המזרח: יצחק בן־צבי ויהדות המזרח, ירושלים
תשע"ז
- וייל
שנער
- שלוה וייל, 'לזכרם: יונה בוגלה, ממנהיגי ביתא ישראל', פעמים 33
(תשמ"ח), עמ' 125-127
- פסח שנער, 'יסודות מאגיים בתכשיטנות המגרבית בעת החדשה',
פעמים 11 (תשמ"ב), עמ' 29-45